

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SƏFURƏ ƏMİR qızı CƏFƏROVA

**SİNDETIK YOLLA BAĞLANAN TƏYİN BUDAQ CÜMLƏLİ
TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN İNTONASIYA XÜSU-
SIYYƏTLƏRİ (İngilis və Azərbaycan dilləri materialları əsasında)**

10.02.04 – German dilləri
10.02.01 – Azərbaycan dili

**Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKI – 2006

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin fonetikasi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponəntlər: filologiya elmləri doktoru
Fərman Hüsən oğlu Zeynalov
filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Oruc oğlu Məmmədov

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universiteti

Müdafiə 28 Oktyabr 2006-cı il saat 11⁰⁰-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az. 1014, Bakı şəhəri, R.Bəhbudov küçəsi, 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 26 Sentyabr 2006-cı ildə göndərilmişdir.

D02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri namizədi, dosent: Sevda Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. İntonasiya hadisəsi dilçi alimlərin fikrini XX əsrin ortalarından məşğul etməkdədir, lakin intonasiya haqda müxtəlif mülahizələr hələ də qalmaqdadır. "İntonasiyaya birmənalı tərifini vermək mümkün deyil. Bir tərif linqvistik xüsusiyyətə əsaslanır, digəri akustik, üçüncüsü artikulyator xüsusiyyətə əsaslanır. Odur ki, dilin səs tərkibi ilə məşğul olan iki dilçinin intonasiya haqda eyni fikir söyləməsinə rast gəlmək mümkün deyil"¹.

Xarici dilin öyrənilməsində və öyrədilməsində intonasiya üzərində müşahidənin əhəmiyyəti çox böyükdür. Yazılı nitq üçün durğu işarələrinin nə qədər əhəmiyyəti varsa, şifahi danışq üçün də intonasiyanın bir o qədər əhəmiyyəti vardır. Hər bir dilin özünəməxsus* intonasiya xüsusiyyətləri olduğu kimi, müxtəlif dillər üçün universallıq təşkil edən intonasiya modellərinin olması da istisna edilmir. Bu baxımdan, ingilis və Azərbaycan dillərində tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda mövcud olan oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmək çox maraqlıdır. Təəssüf ki, bu sahədə hələlik sanballı bir tədqiqat işi yazılmamışdır. Bu dissertasiya ingilis və Azərbaycan dillərində tabeli mürəkkəb cümlə intonasiyası haqda ilk tədqiqat işi olduğu üçün çox aktualdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. "Sindetik yolla bağlanan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətləri" mövzusunda dissertasiyanın yazılmasında əsas məqsəd bu səpkidə aparılan elmi-tədqiqat işlərini təhlil etmək, mövcud nəzəri və praktik bilikləri sistemləşdirmək, bu tiptən olan mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir. Tədqiqat işinin icrasında nəzərdə tutulan məsələlərdən biri də ingilis və Azərbaycan dillərində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya qəlibini onun semantik-sintaktik quruluşu ilə əlaqəsini müəyyən etməkdir. Tədqiqatın qarşısında duran digər əsas vəzifə ingilis və Azərbaycan dillərində sindetik yolla bağlanan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda təzahür edən oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmək və əldə edilmiş nəticələrdən ingilis dilinin öyrənilməsində istifadə edilməsi üçün lazımi tövsiyələr hazırlamaqdır. Tədqiqatın qarşısında duran məqsəd hər iki dilə aid cümlələrdə:

¹ Fəxrəddin Yedigər (Veysəlli) Alman dilində bitginlik intonasiyası. "Azərbaycan məktəbi", Bakı, 1971, №2, s. 16.

1. Sintaqmlarda birinci və sonuncu vurğulu hecalarda əsas tonun tezliyini, intensivliyini və zaman göstəricilərini;
2. Sintaqmlarda diapazon genişliyini;
3. Sintaqmların sonunda əsas tonun - melodik xəttin istiqamətini;
4. Sintaqmlar qovuşuğunda fasilənin xarakterini;
5. Eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin intonasiya quruluşunda oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etməkdir.

Tədqiqat işində müdafiəyə aşağıdakı müddəalar təqdim edilir:

1. İngilis və Azərbaycan dillərində sindetik yolla bağlanan tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentləri arasında fasilənin xarakteri;

2. Hər iki dilə aid cümlələrdə I sintaqmların sonunda əsas tonun - melodik xəttin istiqaməti;

3. İngilis və Azərbaycan dillərində eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin intonasiya quruluşunda əsas tonun tezliyində, tələffüzün intensivliyi və sürətində təzahür edən akustik parametrlərin göstəriciləri;

4. İngilis və Azərbaycan dillərində eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin intonasiya quruluşunda diapazon genişliyinin xarakteri;

5. Hər iki dildə eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin komponentləri arasında bağlayıcı vasitənin intonasiya quruluşuna təsiri;

6. İngilis və Azərbaycan dillərində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda oxşar və fərqli cəhətlər.

Tədqiqatın materialı və metodikası. Sindetik yolla bağlanan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərinin tədqiqat obyektini kimi seçilməsi heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, ingilis və Azərbaycan dillərinin materialı əsasında tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşu müqayisəli planda, demək olar ki, tədqiq edilməmişdir. İntonasiya quruluşunu təhlil etmək üçün ingilis və Azərbaycan dillərinin hər birində 10 tipik cümlə seçilmiş, ingilis dilli iki və Azərbaycan dilli iki diktorun ifasında maqnit lentinə yazılmışdır.

Diktorların hamısı dil daşıyıcısı olmaqla ali təhsil almış və ədəbi dil normalarına yiyələnmiş şəxslərdir.

İngilis dilli diktorlar: 1. T.Andrū (Thomas Andrew) - ingilis, Londonda anadan olmuş, London Universitetini bitirmiş, 46 yaşında, müəllim. 2. C.Maykl (Jim Mickle) - ingilis, Londonda anadan olmuş, ali təhsilli, 37 yaşında - filoloq.

Azərbaycan dilli diktorlar: 1. M.Səfərov - ali təhsilli, 58 yaş. 2. D.Yunusov - ali təhsilli, 52 yaş.

Diktorların ifasında yazılmış 40 cümlə intonasiyanın akustik parametrlərini hesablamaq üçün PRAAT proqramı ilə kompüterdə

təhlil edilmişdir. Eksperiment materialının təhlil edilməsi üçün eksperimental fonetikanın tədqiqat metodundan istifadə edilmişdir¹.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Bizim dilçilik ədəbiyyatında cümlə intonasiyasına aid mülahizələrin əksəriyyəti subyektiv müşahidələrə əsaslanır. Bu tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti ondadır ki, burada alınan nəticələr obyektiv metodun məhsulu olmaqla müasir texniki vəsaitlərin köməyi ilə əldə edilmişdir. Eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin intonasiya parametrlərinin göstəriciləri ingilis və Azərbaycan dillərində müəyyən edilməklə müqayisələr aparılmışdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə edilmiş nəticələrdən Azərbaycan dilli auditoriyada ingilis dilinin tədrisində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycan Dillər Universiteti alman dilinin fonetikasi, qrammatikasi və tarixi kafedrasının nəzdindəki eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında və ingilis dilinin fonetikasi kafedrasının iclaslarında müzakirə edilmişdir. Tədqiqat işinin nəticələri müəllifin konfranslardakı çıxışlarında və dərc etdirdiyi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından və eksperimental-fonetik tədqiqata aid əlavələrdən ibarətdir.

İşin əsas məzmunu. Dissertasiyanın "Giriş" hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, materialı və metodikası, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası şərh edilir, işin strukturu haqda məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslə "Dilçilikdə mürəkkəb cümlə və onun intonasiyası haqda" adlanır. Bu fəsildə cümlə və onun intonasiyası haqda müxtəlif dilçi alimlərin baxışları şərh edilir və yeri gəldikcə müəllif onlara öz münasibətini bildirir. N.Məmmədov və A.Axundov haqlı olaraq qeyd edirlər ki, cümlədə predikativlik və intonasiya olmadan heç bir bitmiş fikir ifadə edilə bilməz. Onlar yazırlar: "Cümlənin ikinci xüsusiyyəti ona aid intonasiyanın olmasıdır.

¹ Fəxrəddin Veysəlov və başqaları. Eksperimental fonetika. ADU-nun nəşri, I, 1980; II, 1981.; Fəxrəddin Yadıqar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

İntonasiya sayəsində həm ayrı-ayrı sözlər, həm də söz birləşmələri cümləni əmələ gətirə bilir”¹.

“...iki və daha artıq predikativ mərkəzi olan, vahid cümlə intonasiyası ilə müşayiət edilən, hər hansı bütöv bir fikrin ifadəsinə xidmət edən sintaktik konstruksiya mürəkkəb cümlə deyilir”².

Sadə və mürəkkəb cümlə arasında nəzərə çarpan əsas fərq onları təşkil edən üsürlərdə özünü göstərir. Sadə və mürəkkəb cümlələrin əsas cəhətlərini qeyd etməklə İ.P.İvanova yazır: “Mürəkkəb cümlə iki və daha artıq sintaktik konstruksiyanın struktur və semantik vəhdətidir. Hər sintaktik konstruksiyanın özünün predikativlik mərkəzi vardır, sintaktik əlaqə əsasında yaranır və ünsiyyət zamanı sadə cümlə şəklində istifadə olunur”³.

İngilis dilində mürəkkəb cümlənin mahiyyəti haqda L.L.İofikin fikirləri daha maraqlıdır. Onun fikrincə, mürəkkəb cümlə sadə cümlələrin təsadüfi sintaktik vəhdət şəklində birləşməsi deyil, onların arasında müəyyən semantik-sintaktik əlaqələrin olması vacibdir. L.L.İofik mürəkkəb cümləni təşkil edən komponentlər arasında dörd əlaqə növünü qeyd edir: tabelilik, nisbi-asılılıq, tabelilik və birləşmə əlaqələri⁴.

Digər ingilis dili mütəxəssisi Q.Q. Poçeptsov isə budaq və baş cümlə arasındakı əlaqələri nisbi hesab edir. O yazır: “*Tabeli mürəkkəb cümlə əsas və asılı hissələrdən ibarətdir. Burada “əsas” və “asılı” anlayışı şərtidir, belə ki, elə birləşmə ola bilər ki, orada “əsas” hissə nəinki cümlə üzvü, hətta onun komponenti ilə də ifadə oluna bilər. What he learnt was that they had never arrived - Onun öyrəndiyi o oldu ki, onlar heç vaxt gəlməmişdi.*

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik tabeli mürəkkəb cümlənin müəyyən edilməsində daha mükəmməl fikir söyləyirlər: “*Tabeli mürəkkəb cümlə məna, qrammatik və intonasiya cəhətdən mürəkkəb*

¹ Məmmədov N., Axundov A. Dilçiliyə giriş. “Maarif” nəşriyyatı, Bakı, 1966. s. 139.

² Müasir Azərbaycan dili. III cild, Sintaksis, “Elm” nəşriyyatı, 1981, s. 350.

³ Иванова И.П., Бурлаков В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика совр. англ. языка. М., 1981. стр. 232.

⁴ İofik L.L., Chakhoyan L.P. Readings in the Theory of English Grammar. Leningrad, 1972, p. 267.

⁵ Иванова И.П., Бурлаков В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика совр. англ. языка. М., 1981. стр. 237.

*birləşmə təşkil edir. Bu birləşmədə əsas adlanan hissə bağlayıcısız, tabelilik bağlayıcıları və bağlayıcı sözlər vasitəsi ilə asılı adlanan bir və ya bir neçə hissəni sintaktik cəhətdən özünə tabe edir*¹.

Beləliklə, ingilis dilində tabeli mürəkkəb cümləni təşkil edən cümlələr bir-birilə ya tabelilik bağlayıcıları vasitəsilə (*syndetically*), ya da bağlayıcısız (*asyndetically*) əlaqədə olur.

İngilis dilində tabeli mürəkkəb cümlənin semantik-sintaktik xüsusiyyətlərindən danışan M.A.Belyayeva yazır: "Budaq cümlə baş cümləyə tabelik bildirən bağlayıcılar: "that"-ki, "if"-əgər, "after"-sonra, "because"- çünki və s. və ya bağlayıcı sözlər: "who"-kim, "whose"-kimin, "when"-nə vaxt, "where"-harada və s. birləşir. Budaq cümlə baş cümləyə bağlayıcısız da birləşə bilər"².

İngilis dilində mürəkkəb cümlədən bəhs edərkən O.Musayev yazır: "Bir qisim mürəkkəb cümlələrdə onu təşkil edən sadə cümlələrdən bir müstəqil, digəri (və ya digərləri) ona tabe vəziyyətdə olur; onu bu və ya başqa mənada tamamlayır, izah edir və s. Bu qəbildən olan müstəqil cümləyə baş, tabe cümləyə və ya cümlələrə isə budaq cümlə deyilir. Bu növ, yəni biri baş, bir və ya bir neçə budaq cümlədən ibarət olan mürəkkəb cümləyə tabeli mürəkkəb cümlə deyilir"³.

Tabeli mürəkkəb cümlə problemi Azərbaycan dilçiliyində semantik-sintaktik planda kifayət qədər tədqiq edilmişdir. Mürəkkəb cümlənin tərəfləri arasında əlaqələri bir qayda olaraq qarşılıqlı və ya birtərəfli adlandırırırlar "...tabeli mürəkkəb cümlə grammatik cəhətdən bir üstün, digəri ona tabe olan hissələrdən (cümlələrdən) təşkil olunur. Tablesiz mürəkkəb cümlələrdə hissələr qarşılıqlı surətdə bir-birindən asılıdırsa, tabelidə bu asılılıq birtərəflidir"⁴.

Azərbaycan dilində də ingilis dilində olduğu kimi tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentləri bağlayıcılar, bağlayıcı sözlər, ədatlar, əvəzlilər, modal sözlər və intonasiya vasitəsi ilə birləşir.

Azərbaycan dilçiliyində tabeli mürəkkəb cümlənin semantik-sintaktik baxımdan kifayət qədər ətraflı şərh edilməsi danılmaz faktır.

¹ Жигалдо В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. М., 1956. стр. 239.

² Беляева М.А. Грамматика английского языка. М., 1977. стр. 273.

³ Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1996. s. 295.

⁴ Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.Ə, Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dilinin sintaksisi. Bakı, 1972. s. 348.

Lakin intonasiya cəhətdən bu tiptən olan cümlə növlərinin tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

I fəslin ikinci bəndində ingilis dilində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin semantik-sintaktik xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. İngilis dilində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə növü geniş yayılmış mürəkkəb sintaktik konstruksiya kimi şifahi nitqdə çox işlənir. Öz semantik-sintaktik xüsusiyyətlərinə görə, bu tiptən olan tabeli mürəkkəb cümlə ingilis dili ilə məşğul olan dilçilərin diqqətini daha çox cəlb etmişdir¹.

İngilis dilində təyin budaq cümləsi baş cümlədə isimlə (nadir hallarda əvəzliklə) ifadə olunmuş hər hansı bir üzvü təyin etməyə xidmət edir. İngilis dilində təyin budaq cümlələri semantik-sintaktik təbiətinə görə iki qrupa ayrılır. Bu münasibətlə bir çox dilçilər kimi M.Y. Blox təyin budaq cümləsinin iki növünü qeyd edir.

1. *Məhdudlaşdırıcı (Limiting)*.

2. *Təsviri xarakterli təyin budaq cümlələri (Descriptive)*².

İngilis dili mütəxəssisləri qeyd edirlər ki, məhdudlaşdırıcı (*Limiting*) təyin budaq cümləsi olan tabeli mürəkkəb cümlə təktərkiibli olur. Bu tiptən olan mürəkkəb sintaktik konstruksiyanın komponentləri arasında əlaqənin sıx olması təyin olunan və təyin edici sözlərin xarakteri ilə izah edilir.

T.M. Novitskaya və D.N. Kuçin göstərirlər ki, təyin budaq cümlələri *which? what? - hansı?* sualına cavab verir və təyin etdikləri sözdən sonra gəlir. Sintaktik baxımdan bu tiptən olan budaq cümlələr baş cümləyə bağlayıcısız da birləşə bilər. Onlar qeyd edir ki, *that, which* nisbi əvəzlilikləri budaq cümləsinin mübtədasi olmadıqda düşə də bilər³. Qeyd etmək lazımdır ki, *who* nisbi əvəzliyi heç vaxt düşə bilməz, çünki o, təyin budaq cümləsinin mübtədasi funksiyasında çıxış edir.

I fəslin üçüncü bəndi Azərbaycan dilçiliyində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin semantik-sintaktik xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Dissertasiyada qeyd edilir ki, Azərbaycan dilində təyin budaq cümləsinin mürəkkəb sintaktik konstruksiya daxilində oynadığı rol - semantik funksiya arxa plana çəkilmiş, ən çox sintaktik amillərdən

¹ Irentyeva N.T., Barsova O.M., Blokh M.Y., Shapkin A.P. A Theoretical English Grammar. M., 1969. p. 192.

² Blokh M.Y. A Course in Theoretical Grammar. M., 1983. p. 317.

³ Новицкая Т.М., Кучин Н.Д. Практическая грамматика английского языка. М., 1983. стр. 188.

bəhs edilmişdir. "Təyin budaq cümləsi baş cümlədəki bir qismə aid olur, onun yanında işlənməyən (kənara çıxan) təyinin əvəzinə işlənir. Baş cümlədə ya təyinin "qəlibi" iştirak edir, ya da buraxılmış olur"¹.

I fəslin dördüncü bəndi tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərindən bəhs edir.

İngilis dilində bu tipdən olan cümlələrin intonasiya quruluşu kifayət qədər öyrənilmiş olsa da, mübahisə doğuran məsələlər hələ də qalmaqdadır. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək istərdik ki, ingilis dilinin qrammatikasına aid yazılmış məqalə, monoqrafiya, dərsliklərdə tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiyası haqda aydın ifadə olunmuş fikirlərə rast gəlinmir. İngilis dilinin qrammatikası ilə məşğul olan bəzi dilçilər səthi də olsa bu məsələyə toxunmuşlar. Məsələn, O.Musayev yazır: "Budaq cümlə baş cümlədən sonra durduqda, həm baş, həm də budaq cümlə düşən tonla oxunur". Məs.: *I was at home when he came - Mən evdəydim o gələndə* cümləsinin hər iki tərəfi alçalan tonla tələffüz edilir. *Budaq cümlə baş cümlədən əvvəl durduqda budaq cümlə qalxan, baş cümlə isə düşən tonla tələffüz edilir*"².

Göründüyü kimi, O.Musayev tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya quruluşunu onun sintaktik quruluşuna üstünlük verir. Müəllif ingilis dilində məhdudlaşdırıcı təyin budaq cümləsinin ancaq yanaşma üsulu ilə birləşən növünü qeyd edərkən yazır ki, "baş cümlə ilə budaq cümlə arasında fasilə olmur"³.

İngilis dilində tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşu haqda qısa da olsa söhbət açılır. D. Counz qeyd edir ki, budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəldikdə budaq cümlə yüksələn intonasiya ilə tələffüz edilir⁴. D.Counz budaq cümlənin intonasiyasının baş cümlənin intonasiyasından asılı olmasını onların cümlədə yeri ilə izah etməyə çalışır. Lakin o izah etmir ki, niyə sonda gələn baş cümlənin alçalan tonla deyilməsi budaq cümlədə yüksələn tonun olmasını tələb edir və əksinə, baş cümlənin yüksələn tonla deyilməsi budaq cümlənin alçalan tonla tələffüzünü tələb edir.

¹ Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.Ə., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dilinin sintaksisi. Bakı, 1972. s. 373.

² Musayev O. Yenə orada. s. 296.

³ Yenə orada. s. 304.

⁴ Jones D. Outline of English Phonetics. Cambridge University press, 1976, p. 247.

Tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya quruluşu haqda S.M. Babayevin mülahizələri diqqəti cəlb edir. O yazır: "Bir qayda olaraq, tabeli mürəkkəb cümlənin birinci tərəfi yüksələn, ikinci tərəfi isə alçalan intonasiya ilə tələffüz edilir"¹. O, bu halda baş və ya budaq cümlənin əvvəldə gəldiyinin əhəmiyyəti olmadığı fikrini söyləyir.

İngilis dilində tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya xüsusiyyətlərinə həsr etdiyi tədqiqat işində D.N. Yunusov özündən əvvəl bu sahədə yerinə yetirilmiş eksperimental-fonetik tədqiqatları təhlil etməklə bəzi mülahizələri qəbul edir, bəzilərinə isə tənqidi yanaşır. Onun fikrincə, "tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya quruluşu onun sintaktik-semantik strukturundan və məzmunundan asılıdır. Bağlayıcı və "that" bağlayıcı tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda oxşar cəhətlər olduğu kimi, fərqli cəhətlər də var"².

"Bağlayıcı tamamlıq budaq cümləli mürəkkəb cümlədə birinci sintaqmın sonuna doğru əsas tonun hərəkət xəttinin istiqaməti yüksələn, terminal sintaqmın sonunda isə alçalan olur. "That" bağlayıcı sindetik tipli tamamlıq budaq cümləli mürəkkəb cümlənin intonasiya quruluşu asindetik tipli tamamlıq budaq cümlə mürəkkəb cümlənininkindən məhz forması ilə fərqlənir"³.

Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlələrin intonasiyasına toxunaraq A.Axundov yazır: "Analitik tipli tabeli mürəkkəb cümlələrin bir qisminə budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəlir... Belə tabeli mürəkkəb cümlələrdə baş və budaq cümlə müstəqil sintaqm kimi çıxış edir və birinci sintaqm ikinci sintaqmla tonun qalxması vasitəsi ilə əlaqələnir."⁴.

Dissertasiyanın II fəslində "Təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunun eksperimental – fonetik tədqiqatı" adlanır. Bu fəsilə hər iki dildə eksperiment materiallarının kompüteroqramlarını təhlil etmək vacib məsələ kimi nəzərə alınmışdır. Kompüteroqramlarda təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin ossiloqramları, oxunuş zamanı əsas tonun hərəkət xətti (melodik xətt),

¹ Babayev S.M., Garayeva M. English Phonetics. B. 1999. p. 140.

² Юнусов Д.Н. Интонационная структура сложноподчиненного предложения с союзом: "that" и без него в совр. англ. языке. (экспериментально-фонетическое исследование). А/реф. к/д. Тбилиси, 1985. стр. 20.

³ Yene orada. s. 21.

⁴ Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikasi "Maarif" Nəşriyyatı, Bakı, 1984, s. 378-379.

tələffüzün intensivliyi, komponentlər arasında fasilənin xarakteri və cümlələrin tələffüzünə sərf edilmiş müddət öz əksini tapmışdır.

İngilis dilində olan materialın eksperimental-fonetik təhlili zamanı aşağıdakı göstəricilər qeydə alınmışdır.

I remember the day when you came.

I sintaqmda akustik parametrlərin göstəriciləri:

a) *Əsas tonun tezliyi - melodik parametr:* I sintaqmın əvvəlində melodik xətt-əsas ton 105 hs yüksəklikdən başlayır. Sintaqmın sonuna doğru əsas tonun tezliyi nisbətən zəifləyir, lakin sintaqmın sonuncu vurğulu hecasındakı [eɪ] sait səsinin tələffüzündə əsas tonun tezliyi artaraq 500 hs-ə çatır. I sintaqmın sonunda əsas ton yüksələn xətt boyunca hərəkət edir və qısa fasilə edilir.

b) *İntensivlik:* I sintaqmın ilk vurğulu hecasındakı [e] səsinin tələffüzündə intensivlik 67 dB təşkil edir. Sonrakı hecaların tələffüzündə intensivlik azacıq zəifləyir, lakin I sintaqmın sonunda tələffüzün intensivliyi artaraq sonuncu vurğulu hecadakı [eɪ] sait səsinin tələffüzündə 70 dB-ə çatır.

c) *Zaman-sürət parametri:* I sintaqmın tələffüzünə 1,422 san. vaxt sərf edilmişdir. Sintaqmda 6 heca olduğundan orta heca səslənmə vaxtı aşağıdakı düsturla müəyyən edildikdə:

$$t = \frac{T \cdot 1000}{n} = \frac{1,422 \cdot 1000}{6} = 237 \text{ m. san. } t = 237 \text{ m. san.}$$

Göründüyü kimi, I sintaqmda orta heca səslənmə vaxtı 237 m. san. təşkil etmişdir, yəni, hər hecanın tələffüzünə orta hesabla bu qədər vaxt sərf edilmişdir.

II sintaqmda akustik parametrlərin göstəriciləri:

a) *Əsas tonun tezliyi:* II sintaqm da (*You came*) təxminən 100 hs yüksəklikdən tələffüz edilməyə başlayır. Sintaqmın əvvəlindəki vurğusuz hecanın sait səsinə əsas tonun tezliyi azalır, lakin sonuncu vurğulu [eɪ] səsinə əsas tonun tezliyi 130 hs-ə qədər yüksəlir. II sintaqmın sonunda əsas tonun hərəkət istiqaməti aşağıdır.

b) *Zaman parametri - sürət:* II sintaqmın tələffüzünə 1,476 san. vaxt sərf edilmişdir. II sintaqmda $n=2$ olduğundan orta heca səslənmə vaxtı:

$$t = T \cdot 1000 : 2 = 1,476 \cdot 1000 : 2 = 238 \text{ m. san. } t = 238 \text{ m. san.}$$

Təhlildən göründüyü kimi, I sintaqmın melodik xəttinin ən aşağı nöqtəsi 90 hs yüksəklikdə qeydə alınmışdır. Burada əsas tonun tezliyində zirvə nöqtəsi 500 hs yüksəklikdə qeydə alındığından I

sintaqmda diapazon genişliyi 410 hs təşkil etmişdir. II sintaqmda isə diapazon genişliyi 50 hs-ə bərabərdir.

c) *İntensivlik parametri*: II sintaqmanın əvvəlində tələffüzün intensivliyi 57,5 dB təşkil edir. Sintaqmatik vurğu daşıyan "came" sözündəki [eɪ] sait səsinin tələffüzündə intensivlik artaraq 75 dB-ə çatır. Sintaqmanın sonuna doğru tələffüzün intensivliyi zəifləyir və 58 dB-də sönür.

Adam var ki, getməyəsən işinə.

I sintaqmda akustik parametrlərin göstəriciləri: (*adam var ki*)

a) *Ə.T.T.-melodik parametr*: I sintaqmanın əvvəlində əsas ton 130 hs yüksəklikdən başlayır. Sintaqmanın sonuna doğru melodik xətt yüksələn istiqamətdə hərəkət edir və 170 hs-ə çatır. I sintaqmdakı "ki" bağlayıcısının tələffüzündən sonra kifayət qədər uzun fasilə edilir. Diaparon genişliyi 40 hs-dir.

b) *İntensivlik parametri*: I sintaqmanın əvvəlində tələffüzün intensivliyi 67 dB təşkil edir. Sintaqmanın sonuna doğru intensivlik dəyişmir. Sintaqmanın sonunda da intensivlik 67 dB təşkil edir.

c) *Zaman parametri*: I sintaqm 1.02252 san. ərzində tələffüz edilmişdir. Sintaqmda $n=4$ heca vardır. Orta sürət

$$t = \frac{T \cdot 1000}{n} \approx \frac{1.02252}{4} \approx 255m. san \text{ təşkil etmişdir.}$$

II sintaqmda akustik parametrlərin göstəriciləri: (*getməyəsən işinə*)

a) *Ə.T.T.-melodik parametr*: II sintaqmanın əvvəlində əsas tonun tezliyi 190 hs təşkil edir. Sintaqmanın sonuna doğru əsas tonun tezliyi getdikcə azalır və melodik xətt alçalan şkala boyunca hərəkət edərək 90 hs yüksəklikdə sönür. II sintaqmda diaparon 100 hs-ə bərabərdir.

b) *İntensivlik parametri*: II sintaqmanın əvvəlində intensivlik 73 dB təşkil edir. Sintaqmanın sonuna doğru tələffüzün intensivliyi təxminən eyni səviyyədə qalır. Sonuncu hecada tələffüzün intensivliyi 71 dB təşkil edir.

c) *Zaman parametri*: II sintaqmanın tələffüzünə 1.27501 san vaxt sərf edilmişdir. Sintaqmda $n=7$ heca vardır. Orta heca səslənmə vaxtı

$$t = \frac{T \cdot 1000}{n} \approx \frac{1.27501 \cdot 1000}{7} \approx 182m. san, \quad t \approx 182m. san \text{ olmuşdur.}$$

Dissertasiyanın III fəslində "İngilis və Azərbaycan dillərində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya konturlarının müqayisəli təhlili" nə həsr edilmişdir. Bu hissədə hər iki dildə eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin intonasiya quruluşunda olan fərqli

və oxşar cəhətləri müqayisə etmək məqsədi ilə cümlələr semantik-struktur baxımdan qruplaşdırılaraq təhlil edilmişdir.

Eksperiment materialının intonasiya parametrlərinin müqayisəli təhlili vaxtı müəyyən edilmişdir ki, ingilis və Azərbaycan dillərində sindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya konturlarında oxşar və fərqli cəhətlər bir qanunauyğunluq təşkil edir.

İngilis və Azərbaycan dillərində sindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin semantik-sintaktik xüsusiyyətlərində fərq olduğu kimi, onların intonasiya xüsusiyyətlərində də fərqlər özünü göstərir. Müxtəlif məzmunlu quruluşca 2 sintaqmdan ibarət aşağıdakı cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

1. İngilis *I remember the day when you came - Sənin gəldiyin gün yadımdadır*

Azərbaycan. *O gün olsun ki, sizin də məhəllədə toy olsun*

Qeyd olunan cümlələrin intonasiya konturlarının müqayisəsi nəticəsində məlum olmuşdur ki, sindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda nəzərə çarpan fərqli cəhət ən çox əsas tonun tezliyində özünü göstərir. Belə ki, ingilis dilində olan cümlənin I sintaqmında əsas tonun tezliyi 90 hs təşkil etdiyi halda, bu göstərici Azərbaycan dilində 155 hs qeydə alınmışdır. I sintaqmın sonunda isə əsas tonun tezliyi müvafiq olaraq 500 hs və 170 hs təşkil etmişdir. Nəticədə I sintaqmda tələffüzün diapazon genişliyi ingilis dilində Azərbaycan dilində olduğundan xeyli artıq qeydə alınmışdır: ingilis dilində 410 hs, Azərbaycan dilində isə 15 hs olmuşdur.

II sintaqmlarda da əsas tonun tezliyində fərqlər özünü göstərir. Həmin göstəricilər ingilis dilində olan cümlənin tələffüzündə əvvəldə 100 hs, sonda 80 hs təşkil etmişdir. Azərbaycan dilində isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 150 hs və 145 hs qeydə alınmışdır. Diapazon genişliyi ingilis dilində yəni də artıq olmuşdur.

Qeyd olunan cümlələrin tələffüzündə intensivlik parametrində də fərqlər ortaya çıxmışdır. Hər iki sintaqmda intensivlik parametrində göstərici ingilis dilində Azərbaycan dilində olduğundan artıq qeydə alınmışdır.

2. İngilis *We arrived to the house where I lived.- Mən yaşadığım evin yanına gəldik*

Azərbaycan. *Sizi o adamlar xoşlamır ki, nəfsləri itidir*

Bu cümlələrin intonasiya konturlarının müqayisəsi göstərmişdir ki, ingilis dilində cümlələrin tələffüzündə əsas ton və intensivlik Azərbaycan dilində olduğundan artıq rəqəmlə ölçülür. Belə ki, müvafiq

olaraq əsas tonun tezliyi ingilis dilində I sintaqmda 120 hs və 500 hs, Azərbaycan dilində isə 120 hs və 150 hs qeydə alınmışdır. Bunun nəticəsində diapazon genişliyi ingilis dilində Azərbaycan dilində olduğundan 380 hs artıq qeydə alınmışdır. İngilis dilində olan cümlənin tələffüzündə intensivlik də artıqdır.

Sindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərindəki oxşarlıqlar. Bu tiptən olan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərində bir sıra oxşarlıqlar diqqəti cəlb edir. Bu özünü, hər şeydən əvvəl, sintaqmlar qovuşuğunda melodik xəttin xarakterində göstərir. İngilis və Azərbaycan dillərində sindetik tipli cümlələrin intonasiya konturlarında nəzərə çarpan oxşarlıqlara nəzər salaq.

1. İngilis *I remember the day when you came*

Azərb. *O gün olsun ki, sizin də məhəllədə toy olsun*

Qeyd olunan cümlələrin intonasiya parametrlərində oxşarlıqlar I sintaqmların tələffüzündə özünü göstərir. Hər iki cümlənin tələffüzündə I sintaqmların sonunda əsas tonun istiqaməti yüksələndir və fasilə edilir. İngilis və Azərbaycan dilində olan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin tələffüzündə orta heca səslənmə vaxtı 230 m. san.-dən artıqdır. Hər iki cümlənin I sintaqmlarında intensivlik 77 dB və 70 dB, Azərbaycan dilində isə 75 dB və 67 dB olmuşdur. II sintaqmlarda da intensivlik müvafiq olaraq 77 dB və 70 dB, Azərbaycan dilində isə 69 dB və 55 dB qeydə alınmışdır.

Hər iki cümlənin sonunda əsas ton alçalan xarakterli olmuşdur.

2. İngilis *We arrived to the house where I lived.*

Azərb. *Adam var ki, getməyəsən işinə.*

Eksperiment materialını oxuyan diktörün hər ikisi (ingilis və azərbaycanlı) I sintaqmın sonunda fasilə etmişdir. I sintaqmın sonunda melodik xəttin istiqaməti hər iki dildə yüksələn xarakterlidir. Azərbaycan dilində olan cümlənin tələffüzündə fasilənin uzun olması diktörün fərdi xüsusiyyəti olduğundan semantik mahiyyət daşıyır.

Sindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda zaman parametrində də oxşarlıqlar ortaya çıxır. Belə ki, orta heca səslənmə vaxtı hər iki dildə təxminən 220-260 m.san arasında dəyişir. İntonasiya strukturu təhlil edilmiş cümlələrdə bu göstərici bir o qədər də fərqlənmir.

Eksperimentə cəlb edilmiş cümlələrin intonasiya parametrlərinin müqayisəsi göstərir ki, ingilis və Azərbaycan dillərində sindetik tipli

təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya konturlarında oxşar cəhətlər də yox deyildir.

Nəticə.

1. İngilis və Azərbaycan dillərində tabeli mürəkkəb cümlənin komponentləri bağlayıcı (asyndetically) və bağlayıcı vasitəsi ilə (syndetically) əlaqələnir. Hər iki dildə təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr semantik - sintaktik və funksional baxımdan kifayət qədər ətraflı tədqiq edildiyi halda, bu tiplərdən olan cümlələrin intonasiya quruluşu nitq vahidi kimi ətraflı tədqiq edilməmişdir.

2. Təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya quruluşu onun sintaktik strukturu ilə bağlıdır. Təyin budaq cümləsi baş cümlədən əvvəl gəldikdə o, yüksələn tonla tələffüz edilir. Baş cümlənin intonasiyası isə onun kommunikativ növü ilə bağlıdır. Baş cümlənin budaq cümlə ilə bağlayıcı əlaqələndiyi halda intonasiya sintaktik vasitə kimi çıxış edir. Belə ki, hər iki dildə asindetik üsulla formalaşan mürəkkəb cümlələrdə I sintaqmanın sonunda fiziki fasilə eşidilmir və əsas ton - melodik xətt təxminən neytral vəziyyət alır.

3. İntonasiya strukturu tədqiq olunan cümlələrdə ingilis dilinə aid cümlələrin I sintaqmasında əsas tonun tezliyi əvvəldə 90 hs-lə 500 hs arasında dəyişir. Azərbaycan dilinə aid olan cümlələrdə isə bu göstərici 130 hs-lə 165 hs arasında təzahür edir. Bu vəziyyəti cümlənin əvvəlində hecanın vurğulu və ya vurğusuz olması ilə izah etmək lazımdır. I sintaqmanın sonunda da əsas tonun tezliyi fərqli şəkildə təzahür edir. İngilis dilində bu göstərici 510 hs yüksəkliyə qədər artdığı halda, Azərbaycan dilində 170 hs-dən artıq qeydə alınmamışdır. Diapazon genişliyi də ingilis dilində artıqdır. Belə ki, ingilis dilində diapazon genişliyi tədqiq olunan cümlələrin I sintaqmasında 410 hs, 305 hs, 390 hs, 385 hs, 340 hs, Azərbaycan dilinə aid cümlələrin I sintaqmalarında isə bu göstəricilər üç cümlədə müvafiq olaraq 20 hs, 15 hs, 5 hs qeydə alınmışdır. İki cümlədə isə sintaqmanın əvvəlində və sonunda əsas tonun tezliyi 150 hs olduğundan diapazon genişliyi 0 (sıfır) olmuşdur.

4. İngilis və Azərbaycan dillərinə aid sindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin intonasiya quruluşuna semantik-sintaktik və fonetik faktorlar təsir edir. Təyinedici sözün semantik cəhətdən daha əhəmiyyətli olması onun qüvvətli vurğu ilə deyilməsini tələb edir. Bu halda əsas tonun tezliyi və intensivlik artır.

5. Cümlələrin oxunuşunda orta heca səslənmə vaxtı bir o qədər də fərqlənmir. Orta sürət ingilis dilində olan cümlələrin oxunuşunda I sintaqmada 197-237 m.san daxilində dəyişir. Azərbaycan dilində isə bu

göstərici 178-249 m.san təşkil edir. Hər iki dilə aid cümlənin II sintaqmlarında orta heca səslənmə vaxtı müvafiq olaraq 195 m.san ilə 245 m.san arasında dəyişir.

6. İngilis dilinə aid cümlələrin I sintaqmlarında intensivlik əvvəldə müvafiq olaraq 67 dB və 76 dB, sonda isə 65 dB və 76 dB arasında qeydə alınmışdır. II sintaqmlarda isə bu göstərici 60 dB və 80 dB, 60 dB və 70 dB qeydə alınmışdır.

Azərbaycan dilinə aid cümlələrdə sintaqmlardan I-lərində həmin göstərici müvafiq olaraq əvvəldə 67 dB və 75 dB, sonda isə 66 dB və 70 dB olmuşdur. II sintaqmlarda isə intensivlik əvvəldə 65 dB və 69 dB, sonda isə 55 dB və 66 dB qeydə alınmışdır.

7. İntonasiya konturları təhlil olunan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətlərində oxşarlıq ən çox zaman parametrində özünü göstərir. Hər iki dildə orta heca səslənmə vaxtı, orta hesabla, 190 m. san və 250 m. san. arasında dəyişir. Bu da, hər bir diktorun fərdi xüsusiyyəti ilə izah edilir. Bununla yanaşı, orta heca səslənmə vaxtına təsir edən amil kimi ingilis dilində heca təşkil edən səslərin – saitlərin kəmiyyəti ilə də izah edilir.

8. Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq qeyd etmək olar ki, ingilis və Azərbaycan dillərində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin ünsiyyət vasitəsi kimi formalaşmasında intonasiyanın böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, sindetik yolla birləşən tabeli mürəkkəb cümlələrin tələffüzündə intonasiya sintaqmların sərhəddini qeyd edən supraseqment vasitə kimi çıxış edir. Bununla belə, bağlayıcı vasitə olmadıqda intonasiya tabeli mürəkkəb cümlənin komponentlərini birləşdirir.

9. Yuxarıda qeyd olunanlardan görünür ki, ingilis və Azərbaycan dillərində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşunda fərqli cəhətlər olduğu kimi, oxşar cəhətlər də vardır. Belə ki, əsas tonun tezliyi və intensivlik ingilis dilində nisbətən yüksək rəqəmlərlə ölçülür. Bu, hər bir dilin özünəməxsus vurğusu ilə izah edilə bilər. İngilis dilində dinamik vurğunun daha çox işlənməsi əsas tonun tezliyində və intensivliyə təsir edir. Azərbaycan dilində isə musiqili vurğunun olması əsas tonun tezliyində və intensivlikdə özünü göstərir.

Mövzu ilə bağlı aşağıdakı məqalələr çap edilmişdir:

1. Cəfərova S.Ə., Cəfərov Ə.M. Fikrin dəqiq ifadə olunmasında intonasiyanın rolu // ARTN. Naxçıvan universiteti. Elmi-praktik konfransın materialları, 16 may 2000-ci il, s. 272-274.

2. Cəfərova S.Ə. Təhsil islahatı şəraitində xarici dillərin tədrisi məsələləri (Tabeli mürəkkəb cümlə problemi (1-ci məqalə) // ARTN, Naxçıvan Universiteti, Elmi-praktik konfransın materialları, 16 may 2000-ci il, s. 277-280.

3. Cəfərova S.Ə. İngilis dilində tabeli mürəkkəb cümlə problemi (1-ci məqalə) // ARTN. ADU, məqalələr toplusu, B., 2001, s. 30-32.

4. Cəfərova S.Ə. İngilis dilində tabeli mürəkkəb cümlə problemi (2-ci məqalə) // AR "Təhsil cəmiyyəti"nin "Bilgi" dərgisi, 2001, №1, s. 47-52.

5. Cəfərova S.Ə. Təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya xüsusiyyətləri (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında) // Dil və Ədəbiyyat, Nəzəri, elmi-praktik jurnal, Bakı, 2003, №4, s. 7-19.

6. Cəfərova S.Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində asindetik tipli təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya parametrlərinin müqayisəli təhlili // BSU "Elmi əsərlər", dil – ədəbiyyat seriyası. "Kitab aləmi", 2004, №1, s. 37-46.

7. Cəfərova S.Ə. İngilis dilində təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşu // ARTN. BSU, Ali məktəblərarası elmi məqalələr toplusu, №3, Bakı, 2005.

8. Cəfərova S.Ə. Sindetik yolla bağlanan təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin intonasiya quruluşu. ARTN. ADU, Elmi xəbərlər, Bakı, 2005.

Интонационные особенности сложноподчиненных предложений
с придаточным определительным с синдетической связью
(на материале английского и азербайджанского языков)

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, библиографии и экспериментальных материалов.

Во введении раскрываются актуальность, цель и задачи исследования, обосновываются научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы.

Первая глава – “О сложном предложении и о его интонации в лингвистике” посвящена проблеме сложноподчинного предложения и его семантико-синтаксическим и интонационным особенностям в английском и азербайджанском языках.

Вторая глава – “Экспериментально-фонетическое исследование интонационных структур сложноподчиненных предложений с придаточным определительным с синдетической связью” посвящена анализу акустических параметров интонации исследуемых предложений в английском и азербайджанском языках. Методом экспериментального анализа исследуются частота основного тона, интенсивность, время звучания, характер паузы на стыке синтагм, диапазон речи и т.д. С этой целью определяются характер мелодического контура и интенсивность на первых и последних ударных слогах в синтагмах в разносистемных языках.

Третья глава посвящена сравнительному анализу интонационных структур сложноподчиненных предложений с придаточным определительным исследуемого типа в английском и азербайджанском языках. В этой главе определяются общие и отличительные особенности в интонационных структурах исследуемых предложений в английском и азербайджанском языках.

В заключении обобщаются результаты исследования.

**INTONATION STRUCTURE OF COMPLEX SENTENCES WITH
SYNDETIKALLY CONNECTED ATTRIBUTIVE SUBORDINATE
CLAUSES IN THE ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES**

SUMMARY

The dissertation consists of Introduction, three chapters, conclusion, the list of the used literature and supplementary practical-experimental materials.

In the Introduction the actuality of the theme is substantiated, aims and tasks, scientific novelty and practical significance are revealed.

The first chapter deals with the problem of the Complex Sentence and its semantic-syntactic and intonation properties. Different approaches by linguists are analysed in this chapter.

The second chapter describes the analysis of intonation structure of the complex sentence with syndetically joined attributive clauses. Here the pitch component of intonation, intensity and the rate of utterance are determined. We have made out that in case of syndetical relation the first part of complex sentences is pronounced with the rising tone followed by a pause in both languages.

The third chapter is dedicated to comparative analysis of intonation structure of investigated materials. In this part of the work the pitch of the utterance and the intensity in the first and the last stressed syllables of both syntagms are determined. We found out that there exist specific as well as common features in the intonation structure of complex sentences in English and Azerbaijani.

The Conclusion includes basic results of the investigation.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ**

На правах рукописи

САФУРА АМИР ГЫЗЫ ДЖАФАРОВА

**ИНТОНАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНОПОДЧИ-
НЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПРИДАТОЧНЫМ ОПРЕДЕ-
ЛИТЕЛЬНЫМ С СИНДЕТИЧЕСКОЙ СВЯЗЬЮ**

(на материале английского и азербайджанского языков)

10.02.04 – Германские языки

10.02.01 – Азербайджанский язык

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук**

БАКУ – 2006